

דב סדן

מבואי קבוצת אגרות

[א]

מערכת-הייחוסים שבין ש"י עגנון לביני, שנמשכה שנים הרבה, צרורים בה חוויות הרבה ורשמים הרבה, ואם אומר להעלות זכרם ברשות-הרבים, כפי שהם שמורים, על רוב עניינם וענייניהם, בזכרוננו, אקיים מידה נאה, שמעורבות בה זכות וחובה, אך מהיות מגילת הזכרונות מרובה אף מנומרת, היא מצריכה יריעה גדולה, כדי שיעורו של ספר לגופו. ואמרת, כי עד שאגיע ואזכה להשלם הענין ומיצויו, אביא קצת פרקיו ברבים, ונמשכתי להצעת ידידי, רפאל ווייזר, הממונה, מטעם בית הספרים הלאומי שליד האוני-ברסיטה העברית, על "יד עגנון", וכל רז דהאי ספרא רבא לא אניס ליה, ותחי עצתו אמונה, כי אפרסם תחילה את חליפת המכתבים שבין ש"י עגנון וביני, שמלבד ערכה לגופה, הריהי בית-אחיזה לדבר-הבלט ולמעשה-תיאור של כמה ציוני-דרך במערכת הייחוסים הנזכרת. ובבואי לקיים את ההצעה על דרך פירסום חלקה של חליפת-המכתבים — מיבחר מתחילתה ומרכזה, דומה עלי, כי מן הדין הוא, שאשרטט את ארבעת התפקידים, ששי-משתי בהם, והמלוכדים בשני צמדים: — כקורא וכמבקר, כמשמש וכעורך — ואומר מה בהם, ואף שראוי להאריך, אקצר, ויהיו דבריי מעטים.

[ב]

כקורא — ש"י עגנון היה, אמנם, מכלל סופרי-העברים, שהכרתים, מראשית קריאתי בספרות העברית המודרנית, והיא היתה מאוחרת מדי, שכבר עמדתי בשנת השמונה עשרה לחיי, אך התחלת ההכרה הזאת היתה קצוצה למדי, שכן לא נמצא לי, בימים ההם, ימי ההסגר של שלטון-האוקריינים בעירנו, אלא "והיה העקוב למישור" במקורו, ואילו סיפוריו האחרים של ש"י עגנון שקראתים בזמן ההוא, בתרגומם הגרמני, ביחוד מעל דפי Der Jude, קרא-

תים. אמת, הקדמתי לדעת את סיפורו היידי "טויטן-טאגן" [= מחול המות], כי בעודי בן תשע שנים, קראו אבי-מורי, לשולחן-המשפחה, מתוך לוח-השנה של גרשם באדר, אך לא זכרתי ממנו בלתי אם רגש-האימה שאחזני, ושלא מש ממני רוב ימים, ותרתני אחרי הסיפור הזה, כאשר סיפרתי במבואי לאסופת סיפורי יידיש שלו, שהוצאתים לאור (ירושלים, תשל"ז). אך עם שלטון-הפולנים, כשנפתחו הקשרים עם ארצות אחרות, והגיעונו כתבי-עת וספרים, הגיעו אף סיפורי ש"י עגנון תמידים כסדרם, והמו"ס הנודע, ר' נפתלי זיגל, בעל הוצאת "סנונית" בלבוב, שקד על משלוחם, וכן טעמתי טעם סיפוריו, ביחוד אלה, שיצאו לאור בברלין, והוא טעם, שהעמיק והלך, ונתן בי, כדרך שנתן בשאר קוראיו, אותותיו אותות. אך לא אדייק אם אומר, כי אותותיו היו עזים משל האותות, שנתנו בי מספר-רים אחרים, שהיו לי כנס להתנוסס — הלא הם י.ח. ברנר וג. שופמן. ושלא להרבות את הדיבור על עצמי, אעיר, כי סדר-הרישום הזה ניכר בסדר-ניסויי שלי עצמי להולך את הנוצה, אם כי לא במרוצה — ודיה הצצה באסופת סיפורי "באלכסון" (תל-אביב, תש"ב), כדי לעמוד על כך, שכן הסיפורים הראשונים שבה — ניכר בהם רישומו של שופמן, ואילו הסיפורים האחרונים שבה — ניכר בהם רישומו של עגנון; וקוראי, שמידת-סקרנותו או מידת-סבלנותו מסי-עתה, עשוי שיתעורר על סיפורי "בגן הריק", הכלול שם, ויצוד מתוכו משהו של תיאוריה, שהתלבטתי בה, אלו שתי הפנים של השליית-הפרוזה, ההשלייה הראשונה — ניתן לראותה כנוסח שופמן; ההשלייה האחרונה — ניתן לראותה כנוסח עגנון, ולא אומר, אם ניתן ללמוד מה מסדר-משיכתי אחרי השלייה והשלייה, אך זאת אומר, כי אלה היו מופתי, והמסיק — יסיק.

[ג]

כמבקר — כלומר כקורא, הסבור, כי הוא יכול וחייב לומר מה על ספרים וסופרים, והוא אומר ברבים. ידעתי, כי הגדרה זו של מבקר וביקורת יש עליה עוררין, ומכמה צדדים, וכבר ניסיתי להגן עליה, ביחוד מפני המבקרים הרואים עצמם במעלת מבוקריהם ("ביקורת יוצרת"), ואפילו מעולים עליהם ("קונסטרוקטורים של הקונסטרוק-טורים"), ולא אחזור בזה על טעמי ונימוקי, אך אומר, כי אפשר כי גם בענין ביקורתי, שנשתפעה אילך ואילך, ניתן ללמוד ממרכזיה, אלה האישים, שעיוני בהם ודיבורי עליהם נמשכו רוב ימי-כתיבתי, והוא המשולש: ביאליק, ברנר, עגנון; וגם אם דעתי ניתנה לאישים רבים, בני דורם ובני הדורות שלפניהם ושלאחריהם, כעדות ספרי הרבים בבי-קורת, הרי שלושה אלה הם כמוקדי-תמיד בה, והביבליו-גרפיה שלי, ובכללה ספרי על עגנון, לשתי מהדורותיו, תוכיח. אמת, הספר הזה במהדורה קמאה, ניתנה בשערו הגדרה לשלושת תחומיו: מסה, עיון, חקר, והם לי תחומים נפרדים, מבחינת הגישה, הטיפול וההבחנה, אבל שלושתם מרועה אחד ניתנו. ואם למשל-הרועה, ייאמר: אף שכליו שלושה, כלי וכלי ותעודתו — המקל, התרמיל, החליל —

הוא, הרועה, אחד, וצאן מרעיתו, צאן-קדשים, אחת. מעשה הביקורת שלי בפרשת עגנון קדם להיכרותי ורי-עוטי — בבואי לארצנו ידעתי, כי הוא שב אליה, שנתיים קודם, ויושב כבוד בירושלים, ואף ששקוד הייתי להכיר פנים את סופרי-העבריים וקיימתי בהם בחינת והיו עיניך רואות את מוריך, הרי הוא, עגנון, לא היה בראשוניהם. ראשונה ראיתיו פנים במערכת "דבר", בסמוך לבואי לעבוד בה — הוא בא לבקר את ב. כצנלסון, ובצאת זה ברוב-שמחה לקראתו, ושאל: מה אתה עושה בתל-אביב; נענה: באתי לראות אותך ואת מר רובשוב ואת מר שטוק. ונפלאתי על שהזכיר את שמי, אך בצאתו נודע לי, כי נהג מנהג-משובה — בבואו שאל, בחדר-הכניסה, לחדרו של ב. כצנלסון, אמרו לו כי הוא לאחור החדר-שבאמצע, שאל, מי יושב בו בחדר שבאמצע, והוגד לו. אפשר נפלאתי ואפשר לא נפלאתי על-כך, אבל בימי היכרותנו ממש, מקץ חמש שנים, ראיתי בו כמה מעשי-קונדס כאלה. וראשית ההיכרות היתה באוניברסיטה שלי, שלא היתה קבועה בהר-הצופים, אלא בחנות-הספרים של ר' מיכל רבינוביץ, "דרום" שמה, שנודמנו בה חכמי ירושלים, באופן שנתקיים בה בממש: הרוצה להחכים — ידרים, ואקוה לכתוב קצת פרקי-הזימונים שבה. בכלל הלי-מודים של האוניברסיטה הזאת, היתה גם הכרוניקה של מה שקרוב שיתפרסם בקרית-ספר וסופר, ובכלל הפיר-סומים ואף בראשם, רמיזה, במה יכבדנו בקרוב ש"י עגנון, על דרך הכרותו של ר' אליעזר מאיר ליפשיץ על דורון קרוב: שפתו של מי, שפתו של עגנון. ועיקר הצפיה היה לרומן גדול, שכבר יצא מתחת מכבש הדפוס בגולת אשכנז, והוא בדרכו לירושלים, ואף עגנון עצמו דיבר בו משהו. ומעשה שהיה כך היה: הוזכרה מימרה של חז"ל ונשאל מקומה, ואף בעל "דרום" לא ידעה, ואמר: אם אין זו וועלט-גמרא, דהיינו: גמרא מדומה, הרי זו מימרה כל-כך ידועה, עד שאין יודע מקומה. ר' יצחק יחזקאל יהודה (שעמד אז בפירסום "משלי ערב") הזכיר דבר איוב, בזקפו ידו כלפי מעלה: והוא ידע מקומה, נענה ש"י עגנון: אמת, אמרו בגלילותינו: איין גאט ווייסט, אבל גם בשר-ודם אפשר שידע, והראיה, כי בספרי "הכנסת כלה", לא הזכרתי מימרה ממימרות חז"ל, מבלי שאודיע מקומה. אמת, כבר ידענו סיפורו הנקרא כן, מעל דפי "מקלט", אך שם, כל עצמו היה בן ארבעים ושניים עמודים, ועתה נועדו לנו שני כרכים. משיצאנו מן החנות, נלווייתי לו לעגנון, והיתה זו שיחתנו הראשונה (ולא קדמו לה אלא חילופי מלים מעטות בראותי אותו ברחוב, לאחר בריחתו, במאו-רעות-אב, מתלפיות) ובין השיחים סיפרתי לו על קורות משפחתי, ונתגלה לי, כי אבי זקן זקני, ר' יוסף משה, ואבי זקן דודו, ר' בנימין, שניהם חברים היו, ומגידים היו באותה קהילה עצמה, קהילת זלוזיץ, וכן סיפרתי לו על אבי זקנתי, ר' יוסף שו"ב ועל עליתו לירושלים ועל הפורענות שקדמה לה — בבית-המרחץ שפך על עצמו בשוגג קיתון של רות-חיו, ונכווה, עד שהרופאים התיאשו ממנו, והתגרו בו משכילי העיר כדרך שהתגרו, על שביקש לנטוש אדמת

הקיסר, אמר להם, כי עתה הוא רואה בעליל, כי יזכה לעלות לירושלים, שכן עורו הישן יתקלף ועור חדש יבוא תחתיו, ונתקיימה בו בחינת הזוכה לבוא לירושלים כתינוק שנולד. שמע סיפורי ואמר: דזנרווטר — לימים למדתי מדרכו בעל פה ובכתב כי כך תגובתו על דבר-הפתעה, והמשיך: — חבל, שאיחרת לספר לי, שהייתי מסיים כך ענין ר' יודל ב"הכנסת כלה". כמובן, שלא יכולתי לנחש, כי אני שאוכיח, לימים, כורחו של הסיום שלו, כיסוי עיניו במטפחת, ואדרוש בו כדרך שדרשתי, בהראותי את החי-בור שבין ר' יודל ב"הכנסת כלה", לבין הנער בסיפור "המטפחת", ולבין חנניה ב"בלבב ימים". לא יצאו ימים מרובים ושמעתי כי כבר הגיעו ארבעת כרכי-כתביו, והם בידי ר' מיכל רבינוביץ, ולפי שלא היה בידי כדי קנייתם, ביקשתי, שיואיל להשאילם לי ונענה לי, ויהי אך סיימתי קריאתם, הסמכתי לה כתיבה עליהם, הלא הוא מאמרי שקראתיו: עם ארבעת הכרכים; וב. כצנלסון עשה שמו כשם המוסף המיוחד שהקדיש להם, ואילו את מאמרי קרא: לחקר עגנון, והוא פתיחת עיסוקי בעגנון. לפי שעשיתי במאמרי ההוא מלחמה לא בלבד בשולליו, שפטר-תים בקצרה, אלא גם, ואולי בעיקר, במחייביו, שניתחתים באורך, היסטתי, אם תחמושתי עשויה כהלכה ומסרתי תחילה את כתב היד לר' מיכל, ומשהנהן לי, ונוסף לכך הנהונו של ב. כצנלסון, שראני יוצא בשלום בין שביל האש ושביל השלג, פחתה יראתי שיראתי מפני המספר עצמו, ולא משום שפיקפקתי בגישתי, שנראתה לי צדקה, אלא שחששתי, שמא המספר, מבקריו-מוקיריו ששללתי, נו-חיים לו, ומשמעתי לשון הן גם מפיו, פירשתי לי כלשון הן אף את תגובתו של ר' יוסף ליפשיץ שאמר, כי לענין עגנון הכל גונבים מליפשיץ, ואף אני גנבתי הימנו, אלא פיקחותי שעמדה לי שאומר את ההיפך. הלכך נאמנתי, בלב קל יותר, לאמתי, שלא הייתי מאלימה ואף לא הייתי מעלימה, אילו נגזר עלי לאומרה בלב כבוד יותר. וכשם שהשיחה ההיא היתה פתח שיחות הרבה, כך המאמר ההוא היה פתח מאמרים הרבה, מה גם שהמגע-ומשא בינינו העצים, מתוך שניתן לי לקיים לגביו מצוות שימוש תלמידי חכמים.

[ד]

כמשמש — הוא כינוי מצומצם להלכה, אך נרחב למעשה. ותחילתו אומנות של מזכיר, שנרתמתה לה, במקצת כרצוני במקצת ככורחי. הכיצד, בתקופה ההיא, שנמשכה כבר כארבע שנים, לא היתה לי התעסקות-קבע, ולא הפצתי בה; — בשובי משליחותי ב"החלוץ" בגרמניה, לא חזרתי, כזכותי, לעבודתי במערכת "דבר", והלכתי תחילה לירוש-לים, וישבתי בה עד לאחר פרעות-אב, ועברתי לשעריים, הסמוכה לרחובות, ומעשי — תרגום ספרים (מכס נורדאו, אמיל לודוויג, בר ברוכוב), והיבור מאמרים; ומשם עברתי לנהריים להיותי מורה-ערב במחנה רוטנברג; ומשם לקר-ית-שמאל הסמוכה לטבריה, להיותי מורה-ערב גם עתה, בקיבוץ הרוסי-באלטי, ושוב חזרתי לירושלים, ועיקר-

ערכוביה, אך תוך כדי גריחה נקבעו גדרים, שהיה בהם כדי ריכוזו שלו למה שהוא עיקר — עמידתו ליד דוכן-הכתיבה שלו ועשייתו; על דרך שחרורו ממה שהיא טפילה לעיקר — והכוונה היא לא בלבד למיני עשייה, שאפים טכניים, אלא אף, ואולי בעיקר, למיני עשייה שאפיים תוכניים, ואך דיון-והשבון מפורט על כך ועל כך, עשוי להסביר את הקושי המיוחד, שחזר ונשנה, מתוך התחרות שבינינו — אני טורח לקיים את הגדרים, אך הוא פורצם וחוזר ופורצם, ואף שהבנתי, כי לא פחות משהוא רוצה מלמדע ללמדע מעליו את שמבטלו מעיקרו, הוא רוצה שלא-מלמדע למשורר אותו אליו, נאמנתי לתפקידי, ולימים, בהזכיר עגנון את הימים ההם, הזכירם לטובה, בפרשו שני סעיפים. הסעיף האחד — שזירתיו לגבור על עצם קשי-הכתיבה; הסעיף האחר — שעוררתיו, שלא כדעתו שלו ושל קרובים אליו, לגבור על היסוסו, ולפרסם את ספר-המעשים. אמת, לענין הסעיף הראשון נאמנתי לדברו של החכם באדם: אדם לעמל יולד, בתוספת אות אחת: לעמלו, ומה עמלו של סופר, זולת חובתו, חובת-תמיד, לכתוב, ואפילו יימשך להיפך הזהרתו של החכם באדם: לעשות ספרים הרבה; ולענין הסעיף האחרון נאמנתי לדרוש הנדרש במאמרם: לזכות ושברי לזכות מונחות בארון. שאף שרחקתי ממה שנעשה בסברה המקובלת, כי ספר המעשים הוא מאשיותיו של המספר, ראיתים משענת הסברה של המספר על עצמו ודרך צמי-חתו, מערבובם של עולם ונפש לישובם, והלא היא היתה הנחת-השתיה לפירוש, שניסיתי, בעוניי, לפרשו.

ואין צורך לומר, כי בימי-שירותי ההם, חלו מיני הפסקה בין מעשה-העיקר שלו ומעשה-הטפלה-לעיקר שלי, ומלאו רוב שיה, והרבה למדתי ממנו, ואף תלמודי ענין לדין וחשבון מפורט, ותבוא שעתו. ואף שהימים ההם לא ארכו — שירותי-קבע לא נמשך אלא כארבעה חדשים, שנשמעתי לקריאתה של מערכת "דבר" ושבתי אליה — שנה אחת הייתי שובת בירושלים, אך לאחריה עקרתי, אני וביתי, לתל-אביב, ולא שבנו לירושלים, אלא מקץ כעשרים שנה. אולם הברית, שנכרתה בין הסופר וביני, התמידה אף התבצרה, והקשרים-שבכתב, שסייעו גם קודם את הקשרים שבעל-פה, התכיפו יותר, כמסתבר מתוך חליפת-המכתבים.

[ה]

בעורך — משחזרתי למערכת "דבר" ונסתעפה עבודתי בה, וכללה כמה מדורים, ובהם אף מדור הספרות ("מוסף לשבתות ולמועדים"), שערכתיו שש שנים, ונוספו עליהם גליוני-חג, שניתנו לגופם, נוסף על מערכת הייחוסים שבין עגנון וביני, ייחוס של תובע ונתבע, ונענה לי, אם לא כמידת חפצי, הרי כמידת יכולתו שהיתה גדורה מחמת ההסכם שבינו לבין המו"ל שלו. קורא ילקוט המכתבים, הניתנים בזה, יראה קשת התענינותו של הסופר בכמה וכמה מתחומי חיי ועשייתי, שכך מידת-הידידות נותנת, ובהעלותי לפני רוחי את זכר הידידות הזאת, לא אוכל שלא להעלות בפי את המאמר השגור: יהי זכרה ברור.

עסקי קריאה, כביכול אמרתי לבלוע אז בית-הספרים שעל הר-הצופים, ופרנסתי על קולמוסי — כתיבה שהכנסתה מועטה ועריכה שהכנסתה מועטה, ולא בא מיעוט אחר מיעוט אלא לחסר, מה גם שדלות-השכר נצטרפו לה לא אחת קיפוחו ושמיטתו, ויכולתי לספר בזה כמה מעשים, שאילו לא היו מכלימים את עושיהם, מהם אמרכלי ספרות ועתונות, היו משעשעים ביותר. אך כל אלה היו שווים לי בשל טובת-ההנאה שבאומנות-לא-אומנות של מי, שיאה לו כינוי freier Schriftsteller, שהחופש הוא לא בלבד תארו אלא מהותו. אמת, לא אחת נזכרתי שיחתי עם יוסף ברץ — כשחזרתי עמו באניה אחת לארצנו, וסיפרתי לו, כי אין חפצי לחזור למערכת "דבר", אלא להיות כצפור-דרור שאין לה אלא נוצתה, הוכיחני על כך, וחזר על תוכחתו, בבקרו אותי בנהריים, לאמור: ולו, לפחות, היית, כרוב סופרים, מורה קבוע בבית ספר קבוע. כהתענינותו המל-בבת, שזכרתיה לטובה, היתה לימים אף התענינותו של ש"י עגנון, שידע רפפות מעמדי בתחומי של החומה, ובבקשו להקל עלי, נעזר בשני חידודים — החידוד האחד בענין המצוה לסייע משמו של כתוב ושינונו: וכי תראה חומר שונאך רובץ תחת משאו וחולת מעזוב לו עזוב תעזוב עמו; ואם לגבי שונאך כך, לגבי אוהבך לא כל שכן; החידוד האחר, משמה של הלצה ופישוטה: כשהרבי ר' זושא שמע את המוזג קובל באזני אשתו: ווי לאנג ועלן מיר עסן קאשע, ווען וועלן מיר שוין עסן לאקשין (עד היכן נאכל דייסה, אימתי כבר נאכל אטריות), פירש אמירתו על דרך: קשין מזונותיהם של ישראל וראוי שיהיו לא קשין, אבל מימרת-העם ידעה פרנסה קשה מזו, שאמ-רו: ער פארדינט וואסער אויף קאשע (הוא משתכר כדי מים לדייסה), וסיים: ועל דא קא בכינא. ושלא להסתפק בבכיה בעלמא, הושיט לי בקנה שתים הצעות: סדירת זכרונותיו של ארתור רופין ותרגומם וחיבור על בעיות המוסר בספרות העברית בדורות אחרונים, והייתי מוכן לכך בלב ולב, אך השתמטתי מבוא אצלו, שלא להרביץ לפניו את חומרי ומשאו, אך בבואו לפני בהצעה לשמש מזכירו, או כדבריו: לסדר קצת את התהו-ובהו שלי, הייתי מוכן לכך בלא לב ולב, גם כנגד תשלום, הקרוי בזרזון המקובל: שכר סמלי.

בבואי ראשונה לעבודה הזיא, הקביל אותי עגנון באמי-רה: כהנא מסייעא כהנא — ידענו, כהנא מסייעא לויאה — לא ידענו, השיבותי לו: אבל ספרא מסייע ספרא שמענו, והושטתי לו חבילה של שמות, וקצה: אשר ביילין — מזכירו של שלום עליכם; זלמן שניאור — מזכירו של שלום עליכם; ש"י טשאטשקיס, והוא, כמדומה, ש"י עגנון — מזכירו של שמחה בן-ציון. אבל עד-מהרה נודעתי, כי אם לא אקבע בעצמי ענינה וסדרה של אותה עשייה, הרי תטבע ברוב תכליות, יום ותכליתו יום ותכליתו; ואמנם, תחילה כמעט שלא היה לך יום, שלא תעלה עשייה אחת שאינה סובלת דיחוי, כדי להדחק למחרתו מפני עשייה אחרת, שאינה סובלת דיחוי גם היא, ואפילו היו אלה מיני עשייה, שהטוות שלהם דרוך על פני ימים רבים. תחילה נגררתי אחרי אותה

ידין
לפי
אלא
לי אט
עלי. נ
לעו
מקום
אלמל
ביאלי
מוצי
ידו מ
נחמד
ימ
סוף
תקוד
מסיפ
שופי
דרכי
עם